

Pogátsa Zoltán

A makroökonómia újragondolása a 2008-as válság után

Absztrakt: A tanulmány célja a közgazdaság-tudomány pluralitásának és 2008-as világválság utáni újragondolásának elemzése. Ismertetjük a főáramú neoklasszikus iskola válságát, illetve az az irányzaton belüli reformjavaslatokat. Ezután számba vesszük a különböző heterodox irányzatokat (posztkeynesiánus, minskyánus, modern monetáris elmélet, intézményi, marxiánus, nemnövekedés, behaviorista), illetve azt, hogy ezek az elmúlt időszakban milyen javaslatokat tettek a releváns közgazdaságtan megteremtése felé. A tanulmány konklúziója, hogy bár ténylegesen izgalmas pluralitás létezik, jelentős előrelépésekkel, ám a hegemon főáram továbbra is csak korlátozott mértékben engedett teret ezeknek az alternatív gondolatoknak.

Kulcsszavak: közgazdaságtan, neoklasszikus, posztkeynesiánus, Minsky, MMT, marxiánus, nemnövekedés, viselkedés-közgazdaságtan

Az, hogy a közgazdaságtudomány képtelen előre megjósolni a válságokat, nem új jelenség. Viszonylag sokan ironizáltak Irving Fisher amerikai közgazdász esetén, aki 1929 októberében azt nyilatkozta, hogy az árak a Wall Streeten már stabilan magasak maradnak, és még azok látványos bezuhanása után is erősködött, hogy az enyhe lefelé korrekció pár nap után véget fog érni.

Hasonló optimizmusra korunkban is találunk példát. A kilencvenes évektől kezdődően a közgazdaságtudományi főáram nagy tévedése a *Nagy Mérséklés* gondolata volt, mely szerint a függetlenített jegybankok és kiegyensúlyozott költségvetések párosítása képes a tartósan alacsony infláció elérésére, a kibocsátás volatilitásának tompítására, illetve a GDP-arányos államadósság leszorítására. E nézet szerint a kormányzati deficit nemkívánatos, hiszen csupán kiszorítja a magánberuházásokat. A 2008-as nagy pénzügyi világválság azonban egyértelművé tette, hogy ez a nézet illúzió volt, és hogy a makroökonómia általában véve is reformra, újragondolásra szorul.

A közgazdaságtudomány az elmúlt évtizedekben gyakorlatilag egyet jelentett a főárammá vált neoklasszikus iskolával. A tudományág 2008 utáni újragondolása tehát nem más jelent, mint reflexiót a neoklasszikus iskola tévedéseire. Ez egyes megközelítések szerint az iskola belső reformját jelenti, más szerzők szerint viszont annak teljes elutasítását és egyéb, heterodox iskolák középpontba állítását. Jelen tanulmányban először ezért a főáramon belüli reformkísérleteket, majd az alternatív iskolákat vesszük sorra. Miközben tisztában vagyunk azzal, hogy a valódi világban nem létezik értékmentes társadalomtudomány, jelen tanulmányban mégis arra a tudatosan idealista kérdésre keressük a választ, hogy a közéleti reprezentációban és az anyagi támogatottság szempontjából uralommentes (Habermas 1985), azaz kizárólag a tudományos racionalitásra épülő világban hogyan nézne ki ma a társadalmi és ökológiai kihívások szempontjából is releváns közgazdaságtudomány. Mely irányzatok erősödnének, és melyeket kellene cáfoltként, meghaladottként magunk mögött hagynunk? Milyen gazdaság- és társadalompolitikai implikációi vannak mindennek?

A tárgyalás során értelemszerűen a makroökonómiára koncentrálunk. Amikor szükséges, kitérünk annak kapcsolatára a mikroökonómiával, illetve felhívjuk a figyelmet arra, hogy az egyéb társadalomtudományok externalizálása a makroökonómiából mennyire problematikus. Igyekszünk bemutatni az olyan interdiszciplináris megközelítések létjogosultságát, mint a politikai gazdaságtan, az ökológiai gazdaságtan, vagy éppen a behaviorista közgazdaságtan.

A főáramú „új neoklasszikus szintézis”

Az 1970-es évekig a közgazdaságtant a *keynesiánus iskola* (Keynes 1936) dominálta. Ekkor Milton Friedman vezetésével egyfajta „ellenforradalom” bontakozott ki, amely a *neoklasszikus iskola* főárammá válásához vezetett. A „neoklasszikus” természetesen rossz címke, ez ugyanis nem a közgazdaságtudomány alapjait lerakó *klasszikus iskola* (Smith, Ricardo, Marx) folytatása volt, ahogy a „neo-” előtag sejtetné, hanem számos lényegi kérdésben szembement azzal. Joseph Schumpeter ironikusan meg is jegyzi, hogy

ezt az iskolát neoklasszikusnak nevezni körülbelül annyira értelmes, mintha „Einstein neonewtoniánusnak neveznénk” (Schumpeter 1954).¹ Ez a fogalmi zavarosság azonban a közgazdaságtudományban sajnos gyakori, és a jelen írásban is meg kell vele küzdenünk.

Érdekes módon a neoklasszikus iskolán belül a Friedman által szűkebben képviselt *monetarizmus* hamar elvérzett. Ez az iskola ugyanis arra fókuszált, hogy a jegybank a gazdaságon kívülről (exogén módon) kontrollálja a forgásban lévő pénz mennyiségét. Azonban elég hamar széles körben világossá vált, hogy a pénzteremtés valójában a gazdaságon belül (endogén módon), a kereskedelmi bankok hitelnyújtásával történik, a jegybank képtelen irányítani a forgásban lévő pénz mennyiségét. Ez pedig lehetetlenné teszi a monetarizmust. Friedman hetvenes évekbeli ellenforradalma tehát ugyan hosszú évtizedekre paradox módon a tágabb neoklasszikus iskola hegemoniájához vezetett, de az ezen belül önálló elméletet képező monetarizmus felíveléséhez nem.

A keynesiánus dominancia ellen Friedman által vezetett támadás középpontjában a *stagfláció* fogalma állt. Ez a jelenség – amikor is egyszerre van jelen a stagnálás és az infláció – Friedman szerint bizonyíték arra, hogy a keynesianizmus mint tudományos paradigma tarthatatlan (Friedman 1968, Phelps 1970). Abban ugyanis e két jelenség között átváltás van. Ezt az átváltást hivatott bemutatni az úgynevezett Phillips-görbe (Phillips 1958). A kormányzat vagy költségvetési expanzióval felpörgeti a gazdaságot, ám ezzel az inflációt kockáztatja, vagy fordítva: a kiadások visszafogásával mérsékli az inflációs nyomást, viszont ezzel egyúttal a stagnálás irányába fogja vissza a kibocsátást. Phillips a munkanélküliség és az infláció közti összefüggést eredetileg csak empirikusan megfigyelt érdekességként tárgyalta, ám idővel ez kvázi „szabállyá” szilárdult.

Friedman érvelése szerint azért lehetett mégis egyszerre jelen a két jelenség a hetvenes években, mert kormányzati expanzió esetén a munkások beépítik az inflációt a várakozásaikba, és harcolni fognak a magasabb bérekért. Ez viszont felfelé tolja az inflációt, és beindul egy ár-bér spirál.

Friedman érvei széles körbe eljuthattak, hiszen ekkorra már a neoliberalis mozgalom nagyvállalati szektor által bőkezűen megfinanszírozott *think tank*jai, illetve a nagyvállalati sajtó készséggel terjesztette a „nagy állam” létjogosultságát megkérdőjelező ideológiát (Blyth 2002, Duménil és Lévy 2004, Mirowski 2015). A keynesiánus főáram bizonyos értelemben elkényelmesedett a megelőző évtizedekben, nem juttatták el megfelelően széles körbe alternatív olvasatukat a stagfláció jelenségéről, pedig az nem volt bonyolult: a stagflációt alapvetően külső sokk, az olajárrobbanás okozta. Ezért jelenhetett meg egyszerre a stagnálás és az infláció. A keynesiánus közgazdaságtan alapvető logikája nem cáfolódott meg, amit az is mutat, hogy pár évtized számkivetettség után, a 2020-as Covid-válság idejére erőteljesen visszatért. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a munkanélküliség és az infláció között olyan egyszerű lenne a kapcsolat, mint ahogy azt a Phillips-görbe sugallja.² A köztes pár évtized alatt azonban kétségtelenül a makrogazdaságtan perifériájára szorította a neoklasszikus főáram.

---

1 Minderről részletesen: Lawson 2013.

2 Részletesen tárgyalja ezt nem neoklasszikus szemszögből Keen 2011: 195.

Az ár-bér spirálokat Európában egyébként sikeresen megfékeztek a szakszervezetekkel kötött megállapodások segítségével. Ezek azonban az államellenes amerikai jobboldal számára elfogadhatatlanok lettek volna. Reagan elnök kifejezetten üldözte a szakszervezeteket. A keynesiánus narratívát nem segítette, hogy – amint azt rögtön látni fogjuk – Keynes utódainak szerepében azok a diszciplinán belül épp az ő tanításait eltorzító neokkeynesiánusok kerültek hegemon helyzetbe, akik a bérmegállapodásokat nem tartották szerencsésnek. Keynes valódi követői, a posztkeynesiánusok ezt támogatták volna, ők viszont háttérbe szorultak. Ismét egy példa az elnevezések zűrzavarára.

A 2008 előtti főáram: az „új neoklasszikus szintézis”

Friedman sikeres ellenforradalmára támaszkodva vált főárammá a közgazdaságtanban az *újklasszikus iskola* (John Muth, Robert Lucas stb.). Ez tényleges visszatérést jelentett a klasszikusokhoz abban az értelemben, hogy – szemben a keynesiánusokkal – ismét az egyénre alapozott mikrogazdaságtanból igyekeztek levezetni a makrogazdasági jelenségeket. Friedman tanítványa, Robert Lucas azonban radikálisabb volt még magánál Friedmannál is. Míg Friedman megkülönbözteti az állami beavatkozás rövid és hosszú távú hatásait, Lucas szerint a racionális ágensek képesek előre látni a hosszú távú hatásokat, ezért már rövid távon sem dőlnek be az államnak. Az újklasszikus iskolát „édesvízinek” is szokták nevezni, utalva arra, hogy tipikusan a folyóparti, a tengertől távol eső amerikai egyetemeken (Chicago, Cornell stb.) terjedt el.

A főáram másik ága az újklasszikusokkal szemben Keynest tekintette hivatkozási alpnak, bár ténylegesen sok tekintetben megmásította tanításait. A reagani neoliberalizmus kudarcára válaszul fogalmazták meg magukat *újkeynesiánus iskolaként* (Paul Krugman, Joseph Stiglitz és mások). Ahogy azonban látni fogjuk, az elnevezés ellenére sok szempontból nem Keynes tényleges tanításainak követői, ez inkább a posztkeynesiánusokról mondható el. Elfogadtak például több neoklasszikus alaptételt. Az egyik ilyen a már említett racionális várákosások hipotézise. A másik a Milton Friedman által feltételezett „természetes munkanélküliségi ráta” (*Non Accelerating Inflation Rate of Unemployment, NAIRU*), egy olyan elméleti munkanélküliségi szint, amely alatt az infláció gyorsulni kezdene. Az újkeynesiánusok ugyanakkor nem hagytak nézeteikben helyet Keynes kulcsfogalmának, a bizonytalanságnak. A kormányzati beavatkozás szükségességét azzal magyarázták, hogy az árak ragadósak, azok alkalmazkodása lassú. Ez azonban szintén nem egyezik Keynes eredeti mondanivalójával. Az újkeynesiánus iskolát „sós vízinek” is szokták becézni, mivel tipikusan a tengerparton fekvő amerikai egyetemeken (Berkeley, UCLA, Harvard, Princeton, Columbia, Yale stb.) terjedt el.

Az újklasszikus és az újkeynesiánus iskolák állítólagos közös nevezőjéből még az úgynevezett „új neoklasszikus szintézist”³ is sikerült kikiáltani, amely a jegybankok és kormányzatok 2008 előtti gazdaságpolitikájának közgazdasági alapjait adta. Ez elfogadja a racionális várákosásokat, de a tökéletlen versenyt és az árak alkalmazkodásának költséges jellegét is. E szintézis szerint a monetáris politikának lehet reálhatása rövid távon, de hosszabb távon már nem.

3 Nyilvánvaló visszaütés ez Hicks és Samuelson korábbi *neoklasszikus szintézisére*, amely Keynes és a neoklasszikusok között találta meg a – hamis – konszenzust. Valójában inkább visszavezette Keynest a neoklasszikus közgazdaságtanba, ahonnan az kilépett.

Az új neoklasszikus szintézis négy összekapcsolódó hiedelemrendszerre támaszkodik: *a racionális várakozások hipotézisére; a valós üzleti ciklusok elméletére; a hatékony piacok elméletére; és a közösségi választások elméletére.*

A *racionális várakozások elméletének* (Muth 1961) kidolgozói eredetileg nem leíróan fogalmazták meg, hanem normatív válaszként arra a kérdésre, hogy milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy a piacok hatékonyak legyenek. Az újklasszikusok azonban elkezdték szó szerint, deskriptíven értelmezni, és bizonyítékot láttak benne arra, hogy a kormányzat képtelen a társadalom sorsát jobbra fordítani. Ha ugyanis mondjuk 10%-kal bővíti a pénzkínálatot annak érdekében, hogy csökkentse a munkanélküliséget, a teljesen racionálisan előre látó polgárok tudni fogják, hogy a pénz mennyiségi elméletének megfelelően ez 10%-os pénzromlást eredményez. Ezzel a feltételezéssel azonban több probléma is van. Az első, hogy a pénz mennyiségi elmélete változatlan kibocsátást feltételez, ami elméletileg és empirikusan is indokolatlan (Kelton 2020, 463–64). A másik problematikus feltételezés, hogy a társadalom tagjai tökéletes informáltsággal és előrelátással rendelkeznek. Ha ez így lenne, jegyzi meg ironikusan Skidelsky (2010: 36), akkor a szovjet típusú tervező előtt semmilyen akadály nem állna, hiszen tökéletes informáltságra támaszkodhatna.

A racionális várakozásokat az újkeynesiánusok is elfogadják, ám feltételeznek bizonyos mértékű „súrlódásokat”, melyek szerintük mégis indokoltá teszik a kormányzati beavatkozást.

A racionális várakozások minősített esete az úgynevezett „ricardói ekvivalencia” tézise. E szerint a deficit finanszírozást később mindig adóemelésnek kell követnie, és ezzel a hosszú távon előre látó háztartások tisztában is vannak, ezért ennek megfelelően terveznek (Barro 1989). Az állítást elméleti szinten cáfolja a modern monetáris elmélet (lásd később): a szuverén pénzkibocsátó állam bármeddig képes finanszírozni a költségvetési deficitjeit. Ám a tézis szerencsére empirikusan is vizsgálható, és azt szintén cáfolják Steve Keen ausztrál közgazdász adatai⁴: az amerikai kormányzati egyenleg az 1900 utáni 120 évben átlagosan -2,45% volt.⁵ A ricardói ekvivalencia tézise tehát elméletileg és gyakorlatilag sem tartható.

A *valós üzleti ciklusok elméletének* hívei elfogadják a racionális várakozások erősebb, szigorúbb változatát. Kérdéses ugyanakkor, hogy mitől léteznek egyáltalán üzleti ciklusok. Racionális várakozások esetén ugyanis a piac mindig egyensúlyban van, a kereslet mindig megfelel a kínálatnak. A korábbi neoklasszikus cikluselméletek az árak és bérek ragadóságával magyarázták az egyensúlyi helyzettől való eltérést. Racionális várakozások esetében azonban erre nem támaszkodhat az elmélet. Marad tehát a külső sokk mint magyarázó tényező. Ettől lesz szerintük az üzleti ciklusok elmélete „valós”. A külső sokk lehet például az emelkedő olajár, egy természeti jelenség vagy a szabályozás megváltoztatása. Ez utóbbi természetesen azt sugallja, hogy az a legjobb, ha a piac működését nem korlátozza szabályozás. Az újklasszikusok szerint külső sokk lehet az is, ha a jegybank keresletet élénkít. Itt azonban ismét ellentmondásba ütköznek: ha a gazdaság szereplői valóban racionálisak lennének, nem dőlnek be a jegybanknak.

4 <https://economianiblog.hu/2020/01/03/we-face-a-serious-crisis-within-the-next-20-years-a-climate-crisis-interview-with-professor-steve-keen/>

5 Még a két világháborút nem számítva is -2,2%. A hosszú távhoz pedig 120 évnek elégnek kell lennie.

Egy olyan világban, ahol minden előre látható, nem könnyű megindokolni, hogy miért van szükség egyáltalán pénzügyi piacokra. A *hatékony pénzügyi piacok elmélete* (Fama 1970) annyiban kezeli ezt a problémát, hogy a pénzügyi termékek árát mint az egyes események bekövetkezési valószínűségének, kockázatának becslését fogja fel. Ezzel az egyik probléma az, hogy a valódi világ valódi eseményei sokszor inkább a bizonytalanság, mint a kockázat kategóriába esnek, azaz statisztikailag nem modellezhetőek, vagyis nem „ismert ismeretlenek”, hanem „ismeretlen ismeretlenek”. A statisztikai modellezhetőséget feltételező tudományos nyelvezet hamis illúziókat sugall. A másik probléma, hogy a kockázatok árazásának modellje képtelen kezelni a „vastag fark”, illetve „fekete hattyú” jellegű eseményeket (Taleb 2010), valamint az ezek egyidejűségéből, esetleg összekapcsolódásából adódó kiszámíthatatlan eseménysorokat, amelyek sokszor nem valamilyen egyensúlyi állapot, hanem az extremitás felé tartanak. A tényleges válságok lefutása nagyon sokszor ennek megfelelően történt.

A *közösségi választások elmélete* az állam kudarcaira fókuszál (Becker 1983; Stigler 1971). Míg a korábbi közgazdasági iskolák azt írják le, hogy a politikusoknak, döntéshozóknak hogyan kell működniük, a közösségi választások elmélete azt vizsgálja, hogy hogyan cselekednek ténylegesen. Bemutatja, hogy a döntéshozók a saját érdekeiket követik a közösség érdekeivel szemben, és ebből adódóan a „piaci kudarc” korábbi fogalmával szembeállítva az „állami kudarc” jelentőségét hangsúlyozza (Buchanan 2003). A gazdasági érdekcsoportok által foglyul ejtett állam koncepciója alapján akár az állam megerősítése mellett is lehete érvelni, ám a gyakorlatban legtöbbször az érvelés a minél kisebb állam irányába indul el, mint amiből kevesebb vonható el járadékvadászattal. Stern (1991) azonban figyelmeztet rá, hogy ez mennyire veszélyes út. Az államnak számos olyan nélkülözhetetlen szerepe van (piaci kudarcok korrekciója, szegénység csökkentése és az egyenlőtlenségek korrekciója, a közjavakhoz való hozzájutás biztosítása, szociális gondoskodás, a jövő nemzedékek jogairól való gondoskodás stb.), amelyek leépítése diszfunkcionális társadalmat eredményez.

Az újkeynesiánusok valamivel megengedőbbek, és elfogadják, hogy a gazdaságban nem tökéletes az információáramlás. Erőfeszítéseket tesznek az *információs aszimmetriák* modellezésére. Ez azonban még mindig egy tökéletes modellből indul ki, amelybe tökéletlenségeket vezetnek be. Ahogy azonban látni fogjuk, a viselkedés-közgazdaságtan bemutatja, hogy nem egyszerűen arról van szó, hogy racionális aktorok között egyenlőtlenül oszlanak meg az információk. Maguk az aktorok azok, akik messzemenően irracionálisak, ami egészen más kiindulópontot jelent.

Az újklasszikusok a válság elleni küzdelmet Friedman nyomán továbbra is a pénzmenyiség bővítésével képzelték el, míg az újkeynesiánusok anticiklikus költségvetési politikával. Az olyan újklasszikusok, mint Eugene Fama vagy Robert Barro, továbbra is ragaszkodtak ahhoz, hogy az állam beruházásai kiszorítják a magánmegtakarításokat. Az újkeynesiánus Krugman erre mérgesen reagált⁶, mondván, ez tulajdonképpen viszsztatérés Say (1803) meghaladott „törvényéhez”. Mintha Keynes sosem lett volna. Keynes ugyanis pont azt bizonyította be, hogy a korai francia közgazdász, Jean-Baptiste Say

---

6 Paul Krugman blogja, 2009. január 30.: <http://krugman.blogs.nytimes.com/2009/01/30/saving-investment-keynes-evolution/?pagemode=print>.

eredeti elképzelésével szemben a kibocsátás nem teremti meg mindig a saját keresletét. Az emberek a jövedelmükből megtakarítanak, és bizonytalanság esetén e megtakarításokból nem lesz beruházás, mert a vállalkozók nem tartják megfelelőnek a gazdasági körülményeket. Az állam beruházásai tehát nem versenyeznek a magángazdaság beruházásaival. Épp ellenkezőleg: az állami beruházások keresletteremtő multiplikátorhatása teszi lehetővé, hogy a magángazdaság szereplőinek beruházási bizalma ismét visszatérjen.

A 2008-as fiaskó egyik fő oka az volt, hogy a fenti elméletekre alapozott dinamikus sztochasztikus általános egyensúlyi (*Dynamic Stochastic General Equilibrium* – DSGE) modellek váltak a kormányzatok és a jegybankok központi modellező eszközévé. Ezek a modellek azonban olyan irreális mértékben leegyszerűsítették a gazdaságot a kezelhetőség érdekében, hogy képtelenek voltak a megfelelő előrejelzésre. Ahogy Paul Romer, a Világbank vezető közgazdásza fogalmazott, a DSGE modellek „posztvalóságosak”, amennyiben megfigyelhetetlen jelenségeket feltételeznek, és „hihetetlen feltételezésekre alapozva zavarba ejtő következtetésekre jutnak” (Romer 2016: 1). Explicite áltudománynak nevezi az ilyen típusú közgazdaságtant (Romer 2016). Olivier Blanchard, az IMF korábbi kutatási igazgatója, egy másik főáramú szakember pedig úgy fogalmazott, hogy ezeknek a modelleknek a kiinduló feltételezései „alapvetően szembemennek azzal, amit a fogyasztókról és cégekről tudunk” (Blanchard 2016).

* * *

Az eddigiekben a főáramú neoklasszikus iskola reformkísérleteit összegeztük, illetve az erre az episztemológiai alapra építő aliskolákéit. A következőkben a heterodox iskolákat vesszük számba, nagyjából a legnépesebb irányzatoktól haladva a kevésbé népesek felé. A *heterodox irányzatokat* alapvetően eltérő episztemológiai megközelítéseik különböztetik meg a neoklasszikus főáramtól.

A leglényegesebb, hogy a neoklasszikus iskola egy hipotetizált ideálpozícióból indul ki, és azt kívánja közelíteni a valósághoz, míg a többi iskola a valóság stilizált adataiból indul ki.

A másik jelentős különbség, hogy míg a neoklasszikus főáram alanya a kizárólag gazdasági racionalitásra építő atomizált individuuum mint reprezentatív ágens, addig a többi iskola holisztikus: az egyének szociális lények, akiket meghatároz környezetük, a társadalmi osztályok és az intézmények. Ezek nem a piaci elv működését megakasztó átmeneti tökéletlenségek, mint a neoklasszikus rendszerben, hanem a társadalom konstans, stabilitást adó alkotóelemei. Ebben a felfogásban az egyének mikrodöntései paradox makrojelenségekhez⁷ vezethetnek: az egész több, mint a részek összessége.

A neoklasszikus modellben az ágensek hiperracionálisak, kvázi végtelen tudásuk van, illetve képességük a kimenetek előrejelzésére. Az, hogy bizonyos neoklasszikus modellekbe beengedik a tökéletlen információt, illetve az információs aszimmetriákat, csupán megerősíti az eredeti modell alapfeltételezéseit, hiszen minden ahhoz viszonyítva

---

7 Példa erre a magtakarítási paradoxon: az autonóm egyének megtakarításainak növekedése a kereslet csökkenéséhez fog vezetni, ami a kibocsátás csökkenését, ami pedig az egyéni megtakarítások csökkenését eredményezi.

van megfogalmazva. A heterodox modellekben ezzel szemben a szereplők racionalitása mindig korlátozott. A szereplők képesek döntéseikbe belekalkulálni az információk megszerzéséhez szükséges időt és tranzakciós költségeket is, illetve képesek annak belátására, hogy a szükséges információk nem elérhetőek vagy elégtelenek (bizonytalanság), ami akár a döntések elhalasztásához is vezethet, illetve heurisztikák (hüvelykujjszabályok) vagy a vélelmezett közvélekedés követéséhez.

Végezetül a neoklasszikus makroökonómia a kereskedelem területére koncentrálna, a mikroökonómia pedig hagyja a termelés kérdéseit. A heterodox iskolák kritikája szerint ezzel politikailag terhelt elosztási kérdéseket kerül el, az értékteremtés és a javadalmazás indokolhatóságainak kérdéseit. Ki teremt értéket? Mekkora legyen a bér? Minek a javadalmazása a profit?

Ahogy az elkövetkező elemzés bemutatja, a heterodox közgazdaságtanban egymástól egészen eltérő iskolák tartoznak: a behavioristák (viselkedés-közgazdaságtan), a posztkeynesiánusok (ezen belül a minskyánusok, a raffaiánusok és a modern monetáris elmélet hívei), a marxianusok, a nemnövekedés közgazdaságtana és mások.

A posztkeynesiánusok

A posztkeynesiánus iskola John Maynard Keynes brit közgazdász, illetve tanítványainak elméleteire alapoz. Az eredeti keynesi gondolatok meghamisításának tartja a második világháború után főáramnak számító neokkeynesianizmust (Hicks, Modigliani, Samuelson), illetve a kilencvenes évektől főáramnak számító újkeynesiánizmust (Stanley Fisher, Akerlof, Yellen, Mankiw, Blanchard, Krugman, Stiglitz stb.). Eredetileg a poszt- képző csak annyit jelentett, hogy Keynes utáni, ám idővel megkülönböztetővé vált az említett neoklasszicizmusba visszavezető „hamis” keynesiánus áramlatoktól. Velük szemben a posztkeynesiánusok nem fogadják el, hogy a piac elsősorban a ragadós bérek/árak miatt nem képes a teljes foglalkoztatásra. A posztkeynesiánusok elutasítják a John Hicks által megalkotott (Hicks 1937), a keynesi rendszer matematikai reprezentációjának szánt IS-LM modellt is, amely a „hamis” keynesiánusok tanításának munkalova. A posztkeynesiánusok szerint az endogén banki pénzteremtés nagyobb hatással van a kamatlábra, mint a központi bank. Az IS-LM modellről egyébként maga Hicks is bevallotta (Hicks 1981), hogy az nem hű reprezentációja Keynes tanításainak. Sajnos csak azután tette ezt, hogy a modell általánosan elterjedté vált az egyetemi oktatásban.

A posztkeynesiánus közgazdaságtan rámutat (Davidson 1988), hogy az újklasszikusok és az újkeynesiánusok egyaránt megmásítják Keynest annyiban, hogy a jövő árait ergodikusan fogják fel: azaz hogy azokat a múlt áraiból statisztikai módszerekkel előrevetíthetőnek tételezik, miközben a statisztikus Keynes pontosan a matematikailag nem modellezhető bizonytalanság kulcsszerepére hívta fel a figyelmet, szemben a kockázat fogalmával, amely kontingenciaként előrejelezhető és valószínűségekkkel modellezhető.

A posztkeynesiánusok szerint a kibocsátás mindig alkalmazkodik a kereslethez, rövid és hosszabb távon egyaránt. Ennek fő oka, hogy szemben a neoklasszikusok feltételezésével, a vállalatok nem 100%-os kapacitáson működnek, hanem empirikusan megfigyelt konjunkturális időszakban 70-85% környékén, recesszióban pedig jóval ez alatt. Miért

nem használja ki teljes kapacitását a vállalat? Mert tudatosan eleve puffer kapacitásokat hoz létre és tart fenn annak érdekében, hogy a kereslet ingadozásait kezelni tudja, és a hirtelen jelentkező extra kereslet ne az ő kiszorítására fókuszáló versenytársnál csapódjon le. A vállalat tehát mindig tudatosan a tapasztalt kereslet fölé tervezi a potenciális kapacitását. A gazdaság tehát többnyire *nem „kibocsátás korlátolt”*. Mindennek óriási jelentősége van például abban, hogy a kormányzat inflációs kockázat nélkül is képes keresletet élni a gazdaságban. (Keynes maga annak érdekében, hogy elmélete valóban *általános* legyen, és meggyőzze a neoklasszikus közgazdaságtanon nevelkedett kollegáit, elfogadta, hogy a pénzállomány állandó, illetve hogy a vállalatok csökkenő hozadékkal termelnek. Néhány „fundamentalista” posztkeynesiánus – például Davidson és Weintraub – ragaszkodnak is ehhez. A többség azonban inkább a lengyel proto-Keynesre, Michal Kaleckire támaszkodik, aki nem fogadja el ezeket a neoklasszikus alapfeltevéseket sem. Így Kalecki jobb alap a posztkeynesiánusoknak, mint Keynes. Így gondolta Robinson (1973) és Kaldor (1983) is. Már az is felmerült, hogy célszerűbb lenne az egész iskolát posztkeynesiánus helyett kaleckiánusnak nevezni.)

Szemben a neoklasszikus modellekkel, a posztkeynesiánusok szerint *a valódi gazdaság tényleges időben* történik. Nem lehetséges úgy tenni, mintha egy rövid távú és egy hosszabb távú egyensúlyi pont közötti átmenet azonnal megtörténne. A hosszabb táv több köztes pozíció alapján áll elő, amelyben a vállalatnak visszafordíthatatlan döntései vannak (például fix költségek). Így a döntések *útfüggővé* válnak!

A posztkeynesiánusok szerint az árverseny alapú fogyasztói döntéseknél sokkal fontosabb a jövedelmi hatás, amikor a fogyasztási döntéseinket a jövedelmi szintünk változásai és a technológiaváltások határozzák meg. A rugalmas árakat gyakran kifejezetten károsnak tartják. Szemben a neoklasszikus „hamis” keynesiánusokkal, akik az árrugalmasságban látják a válságok megoldását, a posztkeynesiánusok szerint a lefelé alkalmazkodó bérek csökkentik a foglalkoztatottak vásárlóerejét, ezen keresztül a keresletet, így végső soron a kibocsátást és a foglalkoztatást. Egy lefelé tartó spirál jön létre. Ezzel szemben a magasabb bérek növelik a vásárlóerőt, azaz a keresletet, ezen keresztül pedig a foglalkoztatást (Lavoie 2006: 81). Ennek az oka a Kalecki-féle „költségparadoxon”, amely ugyanúgy egy összetételi tévedést (*fallacy of composition*) tesz helyre, mint a híres Keynes-féle megtakarítási paradoxon: bár egyetlen cég esetében profitnövelő lehet a bérek csökkentése, ám ha minden cég ezt teszi, akkor a gazdaság egészében visszaesik a kereslet, így a kibocsátás, és ebből adóan a profit is (Kalecki 1971). Mindennek elképesztően fontos implikációi vannak gazdaságpolitikai szempontból: például a minimálbér szükségessége vagy az iparági béralkuk tekintetében, illetve az alacsony bérekkel versenyző kelet-európai kapitalizmusmodell (Nölke és Vliegenthart 2009) fenntarthatatlansága szempontjából.

A posztkeynesiánusok az endogén pénzelméletet tartják a pénzügyi rendszer valóság-hű leírásának. E szerint a pénzt még a névlegesen állami jelenlegi pénzrendszerben is valójában a kereskedelmi bankok teremtik, mégpedig a tartalékaikra való tekintet nélkül, tudván, hogy a központi bank kénytelen azokat kipótolni, mivel ha ezt nem tennék, akkor a kereskedelmi bankok a bankközi piacra mennének, ez pedig veszélyeztetné a jegybank kamatcélját. Ez egyben azt is jelenti, hogy például a Milton Friedman által szorgalmazott monetarizmus megvalósíthatatlan, hiszen a központi bank képtelen a forgalomban lévő pénzmennyiség kontrolálására. Mindennek rendkívül fontos implikációi vannak

a monetáris politika szempontjából, és elvezet a modern monetáris elmélet és a ténylegesen állami pénzrendszer irányába (lásd később).

Ami a növekedést illeti, Robinson (1962) szerint a tőkeállomány felhalmozását a várt vagy becsült profitráta határozza meg. Ahogy látni fogjuk, ebben hasonlít a marxianus eredményekhez. Rendkívül fontos, hogy a posztkeynesianus/kaleckiánus növekedési modellekben a technológia elterjedése és így a termelékenység a kereslettől és a gazdasági növekedéstől függ. Az új, hatékonyabb technológia csak akkor tud elterjedni, ha megvan rá a megfelelő kereslet a gazdaságban (Kaldor 1957; 1960: 237, Robinson 1956: 96; McCombie és Thirlwall 1993). Mindez élesen szembemegy a főáramú megközelítéssel, amely kizárólag a termelékenység javulásától várja a gazdasági növekedést, az ellenkező irányú kapcsolatot nem ismeri el.

A nagy keynesianus comeback 2008 után

A harmincastól a hetvenes évekig tartó időszakot keynesianus korszaknak is szokták nevezni. Olyannyira hegemón volt ez az irányzat, hogy ismert módon a Mont Pelerin Társaság neoliberaisai – tudatában lévén annak, hogy törpe kisebbségben vannak – pont ezzel az iskolával szemben határozták meg magukat (Blyth 2002; Mirowski 2015). A hetvenes évektől azonban, a *stagfláció* megjelenésével, a keynesianus iskolának leáldozott. Milton Friedman monetarista mozgalma olyan erővel bizonygatta, hogy a stagfláció létezése a keynesianus tudományos paradigma halálával egyenlő, hogy először a közvélemény szemében, később a szűkebb szakmai közösségben is a keynesianus iskola diszkreditálódott.

Keynes első számú életrajzírója, Robert Skidelsky (maga is elismert közgazdász) 2009-ben könyvet írt *The Return of the Master* címmel. Ez szimbolikusan megtestesítette azt a folyamatot, ahogy a keynesianus gazdaságpolitika szépen lassan visszaszivárgott a gazdaságpolitikába.

A 2008 utáni válságkezelés ugyanis szinte minden esetben keresletélénkítéssel járt. Az Obama adminisztráció masszív fiskális stimulussal élt, amely szinte megduplázta az amerikai GDP-arányos államadósságot, és az Egyesült Államok leminősítéséhez vezetett, illetve az államgépezet több olyan állítólagos lefagyásához, amikor az állami alkalmazottak béreinek kifizetését elhalasztották. Ez utóbbiak azonban igazából a Tea Party mozgalom által mesterségesen kreált politikai válságok voltak. Az állam saját valutájában ugyanis nem tud csődbe menni. A FED szintén masszív monetáris expanzióval reagált. Ugyanezt tette az eurozóna válságára válaszul az Európai Központi Bank is, bár az eurozóna fiskális oldalon ridegen konzervatív maradt, nem állt át a keynesianus vonalra. Ez utóbbi kicsúcsosodása a 2015-ös görög politikai krízis volt. A japán kormányzat és a jegybank is Abe Sinzó miniszterelnöksége alatt – a róla elnevezett Abenomics keretében – jelentős keresletélénkítést hajtott végre. De ugyanezt tette Kína is, és még számos más jelentős gazdaság.

A 2020-as koronavírus-válság alatt pedig már az eurozóna is feladta a fiskális konzervativizmust. Még a korábban ettől mereven elzárkózó Angela Merkel is kontraciklikus keresletélénkítést hajtott végre Németországban, és immár támogatta a közös európai kötvényt („koronakötvény”), amelyet a válság sújtotta tagállamokban a költségvetési élénkítés diverzifikált (és így alacsonyabb költségű) finanszírozására hoztak létre. Több jelentős nemzetközi intézmény irányítója, illetve vezető közgazdásza is hitet tett a keresletélénkítő

gazdaságpolitika mellett, így például az EKB-elnök Christine Lagarde (Jourdan 2021), illetve az OECD vezető közgazdásza, Laurence Boone (Financial Times 2020) is.

Társadalmi egyenlőtlenségek

A keynesiánus iskolához tartozik a *társadalmi egyenlőtlenségek* kérdését feszegető vonulat is. Piketty (2017, 2020) óriási érdeme volt, hogy ismét a közgazdaságtan homlokterébe állította ezt a problémakört, miután a főáramú közgazdaságtan korábban évtizedeken keresztül a szociológia és a szociálpolitika területére externalizálta azt, két olyan tudományágéra, amelyet a főáramú közgazdászok jelentős része lekezelő módon annak ellenére sem igazán követ, hogy ezeknek az esetek nagy részében sokkal több releváns gyakorlati mondanivalójuk van a való világról, mint az alternatív valóságot megteremtő neoklasszikus közgazdaságtannak. Ehhez az egyenlőtlenségi vonulathoz tartozik még Galbraith (2012, 2016), Milanovic (2012), Saez és Zucman (2019), illetve az offshore adóelkerülés kérdését feszegető Saez és Zucman (2019) is. Az irányzat megmarad a keynesiánus keretek között annyiban, hogy a válságot alapvetően a neoliberalizmus okozta egyenlőtlenségek által létrehozott alulkeresleti problémaként fogja fel, amely szerinte orvosolható lenne progresszívabb adókkal, az offshore korlátozásával, az alsó osztály keresletének visszaállításával.

Minskyánusok

A *minskyánusok* tulajdonképpen szintén a posztkeynesiánusok alcsoportja. A 2008-as pénzügyi válság tükrében érdemes őket kiemelten kezelni, mert igen fontos mondanivalójuk van a pénzügyi rendszer és a hitelezés tekintetében.

Hyman Minsky munkássága élete során szinte végig a periférián volt. Kívülről kritizálta a neoklasszikus szintézist, felhívva a figyelmet arra, hogy a DSGE-modellek belső logikája képtelen a kapitalizmus inherens instabilitásának modellezésére. Ezek a modellek ugyanis úgy vannak megalkotva, hogy „exogén sokkok” után automatikusan egyensúlyi irányába törekednek. Nem található meg bennük számos olyan tényező, amelyek a ténylegesen működő gazdaságot az instabilitás irányába viszik: pl. a Keynes által is kiemelt fontosságú bizonytalanság, a buborékok kialakítására képes tőkeeszközök, az adósság, illetve mindezek előtt az instabilitásért komoly mértékben felelős pénzügyi rendszer (Minsky 1963).

Minsky jelentőségét igazából a 2008-as válság után ismerték fel, amikor is *pénzügyi instabilitási hipotézise* (Minsky 1986) hirtelen rendkívül népszerű lett. Ebben arra hívja fel a figyelmet, hogy a pénzügyi szektor prociklikusan hat a konjunktúraciklusokra, amennyiben optimista időszakban a bankok egymással versengve felelőtlenül túlhitelznek, recesszió idején pedig a kelletténél is jobban behúzzák a féket, olyan vállalkozásoktól is megtagadva a forrásokat, amelyek üzleti terve egyébként stabil lábakon áll. Minsky a kapitalizmust olyan rendszernek látta, amely egyfelől elősegíti a kreativitást (Minsky doktori témavezetője a kapitalizmus kreativitásának hangsúlyozásáról ismert Joseph Schumpeter volt), ugyanakkor hajlamos a túlzott optimizmusra is, majd az összeomlásra, ezzel pedig inherens módon ciklikusságot hoz létre. Mivel a technológia folyamatosan átalakítja a gazdaság lehetőségeit, a jövő pontos előrejelzésére nincs lehetőség. A befektetők a jövővel kapcsolatos anticipációikban nem tudnak másra hagyatkozni, mint a Keynes által is

kiemelt *közvélekedésre*. Ez azonban a nyájhatás következtében rendszeresen túlzott optimizmushoz vezet, ami magas magánadósság-állomány felhalmozódását okozza. Az így keletkezett buborék kidurranásának a tőkeáttétel és a felhalmozott magánadósság miatt drámai továbbgyűrűző hatásai lehetnek. A 2008-as válság kitűnő példa erre.

A magánadósság jelentőségét a ma élő közgazdászok közül a 2008-as válságot is előrejelző Steve Keen képviseli a legmarkánsabban. Keen egyetért az alább tárgyalandó modern monetáris elmélet (MMT) szerzőivel abban, hogy a saját valutában felhalmozott államadósság bármikor visszafizethető, hiszen az állam nyomtathatja saját pénzét. Az igazi veszélyt a nyilvánosságban kevésbé problematizált magánadósság jelenti, hiszen azt ténylegesen vissza kell fizetni, pénznyomtatásra itt nincs lehetőség: léptékekkel nagyobb tehát a csőd valószínűsége. Keen (2017) részletesen elemezte a magánadósság szerepét a közelmúlt válságainak kialakulásában, szembeállítva azt a főáram által központi problémának beállított államadóssággal. Érdemes itt emlékeztetni a Reinhart–Rogoff-botrányra. A két prominens főáramú közgazdász közzétett egy tanulmányt (Reinhart és Rogoff 2010), amely szerint az államadósság bizonyos szintje fölött a növekedés negatívba fordul. Az Amherst három közgazdásza, Herndon, Ash és Pollin (2014) viszont kimutatta, hogy a Reinhart–Rogoff-tanulmány súlyos adatkezelési és számítási hibákat tartalmaz, következtetései tévesek. Amire azonban ezt a szerzők is belátták, félrevezető következtetéseik széles körben elterjedek, és ma is jelentős befolyással bírnak a fiskális konzervatív főáramban.

Keen a brit közgazdász, Wynne Godley munkásságára alapozva hangsúlyozza, hogy az állami deficitek hasonlóan képesek a magángazdaság rendszeres összeomlásait ellensúlyozni, mint egy légkondicionáló a szobában a meleget. Amennyiben az állam kiegyensúlyozott költségvetésre vagy akár többletre törekszik válság idején, akkor effektíve adóztatással forrásokat von el az amúgy is forráshiányos magángazdaságból, amely forrásokat aztán ő maga nem költi el – ezzel súlyosbítva a válságot. Ezzel szemben a deficit-finanszírozással az állam új forrásokat juttat a gazdaságba, ami a multiplikátorhatáson keresztül keresletet teremt a magángazdaságban. Ahogy Paul Krugman 2009-ben saját blogján fogalmazott: „a[z állami] deficitek mentették meg a világot!”⁸ A neoliberais politikai mozgalmak fiskális konzervativizmusa azonban ezt az ellensúlyozó hatást kiiktatja, ami mélyíti a gazdasági ciklusok volatilitását.

A főáramú DSGE-modelleket kiváltani hivatott minskyánus modell központi tézise, hogy a gazdaság aggregát kiadásai nagyjából megfelelnek a GDP-nek, illetve a hitelezésnek. E két tényezőtől azonban a hitelállomány jelentősen volatilisabb, sőt képes negatívra váltani. Keen (2017) empirikus megfigyelései szerint a jelentősebb gazdaságokban a magánhitelek állománya exponenciálisan emelkedő tendenciát mutatott az elmúlt évtizedekben. A válság kirobbanása tehát két tényezőtől függ: az adott ország már felhalmozódott hitelállományának méretétől, illetve a növekmény dinamikájától.

A modern monetáris elmélet

A modern monetáris elmélet (Modern Monetary Theory, MMT) szintén a posztkeynesiánus közgazdaságtan része. Azonban a monetáris politikát gyökeresen felforgató önálló

---

⁸ Krugman blogja a New York Times oldalain, *The Conscience of a Liberal*, 2009. július 15-ei bejegyzés.

mondanivalója van, amely ráadásul hatást gyakorol a fiskális politikára, illetve közvetetten az iparpolitikára és a foglalkoztatáspolitikára is.

A 2008 utáni keynesiánus comeback, a monetáris mennyiségi lazítás jellegzetessége, hogy a pénzügyi expanziót vállalati részvények és kötvények, illetve a másodlagos piacon állampapírok felvásárlására fordítja. Ennél radikálisabb megoldást javasol a modern monetáris elmélet (Kelton 2020; Mitchell, Wray és Watts 2019; Mosler 2013; L. R. Wray 2006, 2015; R. Wray 2020), melynek központi mondanója, hogy az állam soha nincs pénzügyi hiányban, ha értelmes közösségi célt (oktatás, egészségügy, infrastruktúra stb.) kíván megfinanszírozni. Az állam költségvetése ugyanis – szöges ellentétben a neoklasszikus iskola álláspontjával – nem hasonlatos a háztartásokéhoz. Az állam saját valutát nyomtathat, míg a háztartás nem. Ebből többek között az a neoklasszikus főáramtól eltérő állítás is következik, hogy az állam ténylegesen nem szorul adókra a kiadásai finanszírozásához. A jegybank ugyanis bármikor képes kamatmentesen megfinanszírozni a kormányzat kiadásait. Az MMT elutasítja a független jegybank koncepcióját. Egyrészt álságosnak tartja a függetlenség deklarálását. A jegybank ténylegesen sosem független, maximum a demokratikus ellenőrzés helyett egy szűk episztemológiai közösség kontrollja alá kerül, mely parciális érdekeket követ (gyakori példa: árstabilitás *versus* növekedés). Az endogén pénzteremtés miatt pedig a jegybank nem független a kereskedelmi bankrendszerrel szemben. Másrészt, amennyiben komolyan vesszük, hogy a jegybanki függetlenség indoka az, hogy a monetáris politikát ne cincálhassák szét parciális lobbierdekek, akkor logikus a fiskális politikát is szakértői ellenőrzés alá vonni a jelenlegi demokratikus kontrol helyett, hiszen tapasztalat, hogy azt folyamatosan parciális érdekek szagatják. Erre egyébként történt kísérlet a különböző költségvetési tanácsok felállításával.

Ez egyben azt is jelenti, hogy az államadósság piaci értékesítése fölösleges, sőt káros. A hozammal eladott állampapírokhoz kötődő kamatkidadásokat ugyanis az állam már nem tudja esélyteremtésre, a szegények felzárkóztatására fordítani. Megvásárolni ezeket a papírokat pedig azok képesek, akiknek megtakarításaik vannak, ők viszont kamatot keresnek rajta. A piacon értékesített állampapír tehát gyakorlatilag egyfajta jövedelemtranszfer a szegényektől a gazdagabbak felé (Hager 2016). A közvetítésből pedig a pénzügyi cégek húznak hasznot (Mazzucato 2020). Az MMT szerint mindezek megszüntetendők.

A neoklasszikus elmélet ellenvetése az MMT-vel szemben, hogy az hiperinflációt okoz. Ezt a pénz mennyiségi elméletére alapozza, amely abból indul ki, hogy a kibocsátás stabil a forgásban lévő pénzmennyiség növekedése mellett. Ez azonban indokolatlan feltételezés. Ahogy azt már említettük, empirikusan megfigyelhető, hogy a gazdaság még konjunktúra idején sem termel teljes kapacitáson, recesszióban pedig definíciószerűen nem. A kereslet növelésére növekvő kibocsátással reagálnak a cégek, infláció nem keletkezik.

Az MMT szembehelyezkedik a főáramú közgazdaságtan azon nézetével is, mely szerint a kormányzati deficit kiszorítja a magánberuházásokat azáltal, hogy verseng velük a hitelpiacon. Az állami deficit nem szűkíti a magángazdaság forrásait, hanem új forrásokat teremt, ahogy azt Godley nyomán már részleteztük.

A szintén a modern monetáris elmélet iskolájához tartozó Tcherneva (2020) kidolgozta a monetárisan finanszírozott állami munkagarancia-program rendszerét is. E szerint az állam bármely időszakban képes olyan értelmes, társadalmilag hasznos munkát

biztosítani polgárok tömegeinek, melyeket a magángazdaság nem képes vagy nem hajlandó ellátni. Hiány nem az értelmes feladatokból van, abból rengeteget tud bárki felsorolni az orvosoktól, ápolóktól az idősgondozókon és tanárokon keresztül a természetvédelemig és a minél gyorsabb zöld átmenet megvalósításáig. Az állami munkagarancia-program nem átmeneti közmunka, hanem stabil közalkalmazotti, önkormányzati vagy civil állást biztosít érdemi fizetésért, tartós társadalombiztosítási jogviszonnal. Egyben szabályozza a gazdaságon belüli kvázi minimálbért is, hiszen ennél az összegnél kevesebért nem éri meg elhelyezkedni a magángazdaságban. Mitchell és Fazi (2017) szerint ez az alternatíva még azokat is meggyőzi, akik továbbra is szkeptikusak a jelenleg amúgy rendkívül népszerű feltétel nélküli alapjövedelem programokkal szemben. Illetve megoldást jelenthet az automatizáció okozta tömeges munkahelyvesztésre is, amennyiben az állam képes monetárisan megfinanszírozni az átállást a nem automatizálható és nem is automatizálható „embertől emberig” munkákra.

Az MMT nagy hangsúlyt fektet annak kidomborítására, hogy a pénzügyi rendszer endogén, azaz a pénzteremtés akkor is történik, amikor a kereskedelmi bankok hiteleznek. Ahogy már hangsúlyoztuk, ez egyben azt is jelenti, hogy a Friedman-féle monetarizmus megvalósíthatatlan, hiszen az állam nem képes kontrollálni a forgásban lévő pénz mennyiségét. Az MMT azonban továbbra is meghagyná a kereskedelmi bankok működését. Az inflációt a kibocsájtási kapacitások növelésével és adóztatással kívánja kordában tartani. Ennél radikálisabb vonulat a *szuverén pénz* elmélete (Dyson, Hodgson és van Lerven 2016; Huber 2016), amely a kereskedelmi bankokat is állami ellenőrzés alá vonná. Fő indoka erre az, hogy az MMT minden előnye ellenére meghagyná a privát kereskedelmi bankok pénzteremtési lehetőségét, ami nem orvosolja a Minsky által azonosított eredeti problémát, a pénzügyi rendszer által prociklikusan serkentett gazdasági konjunktúraciklusokat.

Klasszikus iskola

A makróökonómia reformjában egyesek a neoklasszikusok előtti klasszikus iskolához, mindenekelőtt Ricardóhoz és Marxhoz nyúlnak vissza. Most ezeket az irányzatokat mutatjuk be.

Valós verseny

Anwar Shaikh amerikai közgazdász megfogalmazta a valós verseny, illetve a turbulens szabályozás elméleteit (Shaikh 2018). Kritikája szerint nemcsak a neoklasszikus közgazdaságtan alapoz az irreális és meghaladandó tökéletes piaci és egyensúlyi paradigmákra, de a legtöbb heterodox elmélet is. Utóbbiak, amikor cáfolni kívánják a kiindulópontként használt tökéletes piaci és egyensúlyi paradigmákat, egyúttal erősítik azokat, hiszen kritikájuk könnyen különleges esetként értelmezhető az általánosnak tételezett elmélettel szemben. Shaikh egy egészen új leírást javasol, a *valós verseny* elméletét, melyben a szereplők a költségeik és ezen keresztül az árak folyamatos csökkentésével igyekeznek kiszorítani versenytársaikat. A turbulens szabályozás pedig azt jelenti, hogy a szereplők folyamatosan alul-, illetve felülbiztosítják a gazdasági változók (bér, ár, *markup*, profitráta)

mozgó attraktor⁹ árait. Bár nézetei alapján Shaikh inkább a klasszikus iskolához sorolható, mégis nagymértékben támaszkodik Michal Kalecki munkásságára.

A marxiánusok

Míg a keynesiánusok és az MMT a kereslet elégtelenségében látja a gazdaság problémáit, addig a marxiánus közgazdaságtan a profitabilitásban. Ennek szellemében Tapia (2018) empirikusan vizsgálta a beruházások, illetve a kereslet összefüggéseit a növekedéssel és foglalkoztatással, egymáshoz képest késleltetve. Azt találta, hogy ezek nem igazolják vissza a keynesiánus közgazdaságtan tézisét, mely szerint a beruházások hajtják a gazdasági ciklusokat. Szintén vizsgálta a profitabilitás és a növekedés/foglalkoztatás összefüggéseit, itt viszont erőteljes kapcsolatot talált. A marxiánusok számára ez visszaigazolja saját nézeteik realizmusát, hiszen számukra a kapitalizmus mozgatórugója a profitabilitás: a vállalkozók beruházási döntéseiket a profitabilitás alakulásának megfelelően hozzák meg. Ahogy ezt már korábban említettük, nemcsak a marxiánusok jutottak erre a következtetésre, hanem például a posztkeynesiánus Joan Robinson is (lásd a posztkeynesiánusokról szóló alfejezetet).

A szintén marxiánus Carchedi (2018) vizsgálta Marxnak a kapitalista profitráta csökkenésére vonatkozó központi tézisét is. Úgy találta, hogy a profitráta egészen a hetvenes évekig süllyedést mutat, a marxi tézisnek megfelelően. Ekkor azonban vízszintesre vált, ami csupán annak köszönhető, hogy a neoliberalizmus intézményesülése (mindenekelőtt a szakszervezetek jogosítványainak csökkentése) miatt a hozzáadott értéken belüli bérarány csökken a profit javára. Ha változatlanul tartjuk a profitarányt a GDP-n belül – mutatja ki Carchedi –, akkor az ily módon korrigált profitráta folytatólagos csökkenést mutat. Mindez azt jelenti, hogy a profitráta Marx által előrejelzett hosszú távú süllyedési trendje empirikusan visszaigazolható. A profitabilitás csökkenését csak ideiglenesen tudta ellensúlyozni a GDP profitarányának emelése politikai eszközökkel, ám a hosszú távon tapasztalható mélyebb trendet ez sem tudja megakasztani. A marxiánusok szerint tehát a kapitalizmus önfelszámolója valós lehetőségként merül fel már középtávon is.

Az intézményi közgazdaságtan

Jelentős eredményeket mutathat fel a 2009-es válság óta az intézményi közgazdaságtan is. Ebbe a kategóriába gyakran a közszektorral szemben kritikus iskolákat szokás sorolni. Az intézményi közgazdaságtan kifejezés azonban szélesebb értelemben magába foglal bármely olyan irányzatot, amely a gazdaság elemzéséhez az azt megalapozó jogilag vagy puhábban értelmezhető „intézményeket” (szervezetek, szokások, értékek, korrupció stb.) elemzi.

Miközben a hidegháború korszakában a világot mentálisan a „kapitalizmus” és a „kommunizmus” két táborára osztották, az utóbbi globális bukásával világossá vált, hogy a kapitalizmus egységes kezelése messzemenően leegyszerűsítő. A *kapitalizmus válfajai* kutatási programot Hall és Soskice (2001) korábbi könyve inspirálta, de számos más

9 Nem egy fix pont, hanem egy olyan érték, amely körül az adatok ingadoznak.

modellt is sikerült azonosítani. Kiemelkedik ezek közül a távol-keleti fejlesztőállam irodalma, melyet megalkotója, C. A. Johnson (1982; 1994) Japán esetére vonatkozóan dolgozott ki, ám azóta az ázsiai kistigrisekre ugyanúgy alkalmazták, mint a fenomenális felzárkózást produkáló óriásra, Kínára. Az egyik legfontosabb kérdésre adja meg ez az értelmezési keretet: a világgazdaság súlypontjának fokozatos áthelyeződésére a távol-keleti térségbe. Szintén fontos kiindulópontot jelentett a Kelet-Európára jellemző külföldiműködőtöke-függő (Nölke és Vliegenthart 2009) versenyállam (Cerny 1997) definíciója, melyet sikerrel alkalmaztak a térség fejlődésének¹⁰ elemzésére (Bohle and Greskovits 2012; Drahokoupil 2008; Drahokoupil and Myant 2010).

Az állam kiemelkedő szerepét a piaci cégek támogatásában nemcsak a kapitalizmus válfajaira vonatkozó, hanem az iparpolitikával foglalkozó irodalom is hangsúlyozza. Kiemelkedik ebből a 2009 utáni irodalomban Marianna Mazzucato olasz-amerikai közgazdász, akinek első könyve (Mazzucato 2015) az állam kutatás-fejlesztésben és innovációban betöltött kulcsszerepét mutatja be, cáfolva többek között az államtól független magángazdaság innovációs fellegvárának tételezett Szilícium-völgy mítoszt. Második könyvében (Mazzucato 2020) a GDP-mutató elemzésén keresztül mutatja be, hogy mennyire félre-reprezentált az az értékteremtés a főáramú közgazdaságtanban, amely a magánszektor felül-, az államot és a háztartásokat pedig messzemenően alulreprezentálja. Hasonló Ha-Joon Chang koreai közgazdász munkássága a Cambridge-i Egyetemen. Fő témája a fejlett és a fejletlen országok gazdaságpolitikai mozgástere. Könyveiben (Chang 2002, 2009, 2012) bemutatja, hogy bár a fejlettebb államok ma már tipikusan a Washingtoni Konszenzus (szabadkereskedelem, liberalizáció, minimális állam) alapelveit hirdetik, amikor ők maguk fejletté váltak, akkor bizony azt aktív állammal és protekcionizmussal érték el.

Szintén az intézményi közgazdaságtanhoz tartozik a 2009-es Nobel-kitüntetett Elinor Ostrom munkássága. Elemzéseiben (Ostrom 1990) bemutatja, hogy a jószágok közösségi használata és kormányzása hatékonyabb tud lenni akár mind az individualizált piaci koordinációnál, mind pedig az állami tulajdonlásnál és irányításnál. Az általa elindított kutatási programnak mindenekelőtt a fenntarthatósággal összefüggő útkeresésben van jelentősége.

Nemnövekedés

Hosszú évtizedeken át tartotta magát a nézet, hogy a szegénység felszámolásának kulcsa a növekedés. Ideológiai hozzáállástól függetlenül gyakorlatilag az összes közgazdasági iskola a gazdasági növekedést tartotta a gazdaságpolitika alapcéljának. A politikai színtéren ugyancsak konszenzus volt: szociáldemokraták is elfogadták a növekedési konszenzust, hisz ez változatlan bérarány (bér/GDP) mellett az alsó osztály életszínvonal-javulását jelentette. De még a szovjet típusú államkapitalista¹¹ rezsimiek is a gazdaság, ezen belül pedig az ipari bázis bővítését tekintették elsődleges céljuknak.

¹⁰ A 2010 előtti és utáni magyarországi kapitalizmusmodell fejlődésének elemzéséről a kapitalizmus válfajai paradigmában lásd Fabry 2019; Pogátsa 2016; Scheiring 2020; Éber 2020; Sebők 2019.

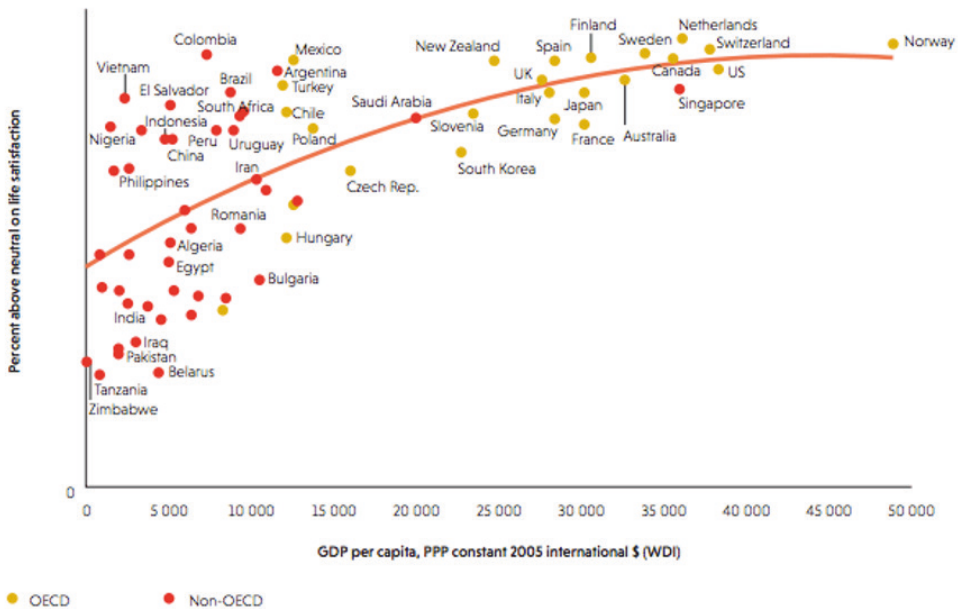
¹¹ A közkeletűen államszocialistának nevezett rezsimiek valójában inkább államkapitalisták voltak. Lásd: Cliff 1974.

Mindez a GDP-mutató kiemelt szerepéhez vezetett. A neoliberalizmus évtizedei (kb. 1973–2008) után azonban világossá vált, hogy a növekedés már az életszínvonal szempontjából sem jelent megfelelő megoldást – sem nemzetállamon belül, sem pedig azok között. Az elosztási kérdések (a bérarány csökkentése a profit javára, az adórendszer kilapulása, a jóléti alrendszerek visszaszorítása) torzulása miatt a növekedés nem hozta meg a várt eredményt: a dagály nem minden csónakot emelt fel, csak a jachtokat. Ismert módon a neoliberalizmus évtizedei alatt a nyugati középosztály helyzete stagnált, a szegényeké romlott, miközben a felső 1% szupergazdaggá vált. A középosztály és a szegények életszínvonalának alakulása levált a GDP-növekedéséről.

Pickett és Wilkinson (2010) bemutatja, hogy az emberi fejlettségi mutatók egy bizonyos egy főre jutó szint felett már nem a gazdasági növekedéstől függenek, hanem az egyenlőség fokától. A GDP növekedése csupán a szegényebb országok esetében hozza el az étellel való elégedettség növekedését, ott viszont nagyon meredeken. A görbe magasabb egy főre jutó GDP-szint mellett kilapul:

1. ábra. Az étellel az átlagosnál elégedettebbek aránya és az egy főre jutó GDP

Happiness and income per capita

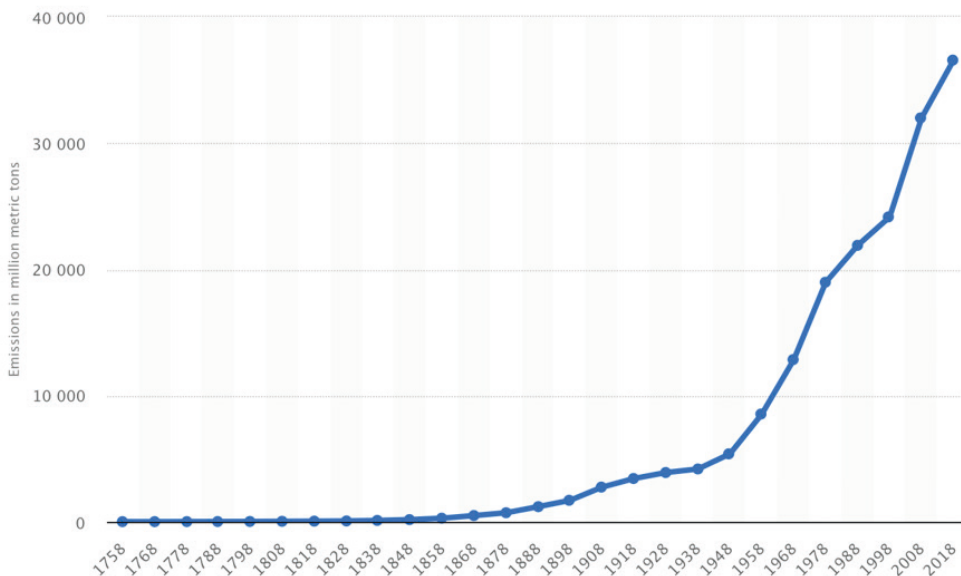

Source: Chattopadhyay and Graham (2011) calculations using World Values Survey (for Life Satisfaction) and World Development Indicators, The World Bank (for GDP per capita)

Forrás: Chattopadhyay és Graham 2011.

Mindeközben világossá váltak a növekedés ökológiai korlátai is. A gazdasági növekedés egyértelműen a károsanyag-kibocsátás bővülésével járt együtt. Ha csak a legfontosabbat, a CO₂-t vizsgáljuk, azt látjuk, hogy annak kibocsátása együtt mozgott a gazdasági növekedéssel:

2. ábra. A világ teljes CO₂ kibocsátásának alakulása, millió metrikus tonna

Forrás: Statista.

Márpedig a globális CO₂ kibocsátás további növelésére nincs lehetőségünk, sőt a Párizsi Éghajlatváltozási Egyezmény klímacéljai értelmében ma már annak jelentős *csökkentésére* lenne szükség. Ráadásul a CO₂ a gazdasági tevékenységnek csupán egyetlen káros következménye. A teljes lista igen hosszú, magában foglalja a metánt, a tengereket elárasztó műanyagokat, a termőföldek végletes állagromlását, az esőerdők kiirtását, a biodiverzitás fatális csökkenését stb.

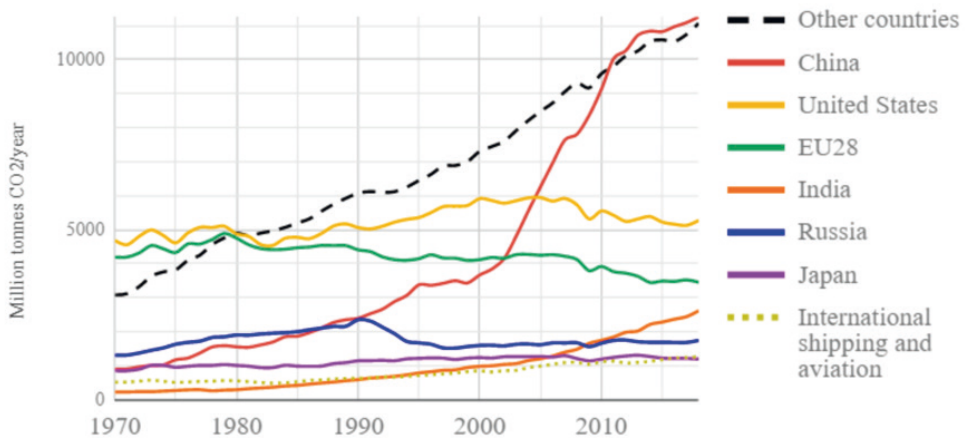
E megfontolások alapján a nemnövekedés közgazdaságtana azt fogalmazza meg, hogy a gazdasági növekedésnek le kell állnia. Egészen egyszerűen nem folytatható az a gazdasági rendszer, amely a GDP növekedését helyezi a középpontba.

Ellenérvként gyakran megfogalmazódnak techno-optimista scenáriók, amelyek szerint megfelelő technológiai váltással a CO₂-kibocsátás a továbbiakban nem fog együtt bővülni a gazdaság növekedésével. Az Európai Unió CO₂ kibocsátása például az elmúlt időszakban levált a gazdasági növekedésről. (Az Egyesült Államoké nem.) Mindez azonban csak azért volt lehetséges, mert fizikai termelés nagy része kihelyeződött a globális délre, mindenekelőtt Kínába és Indiába, ahol a CO₂-kibocsátás drámaian emelkedett. Ezenfelül a nemzetközi szállítmányozáshoz kötődő kibocsátás is jelentős mértékben nőtt.

Ami tehát a kibocsátás leválásaként jelenik meg a globális északon, az valójában nem más, mint újrendeződés. A teljes globális kibocsátás nem csökken, és nem is tud csökkenni nemnövekedés nélkül. A techno-optimista szcenáriók hamisak (Hickel és Kallis 2020).

3. ábra. CO₂-kibocsátás a világ egyes nagyrégióiban

World fossil carbon dioxide emission 1970-2018

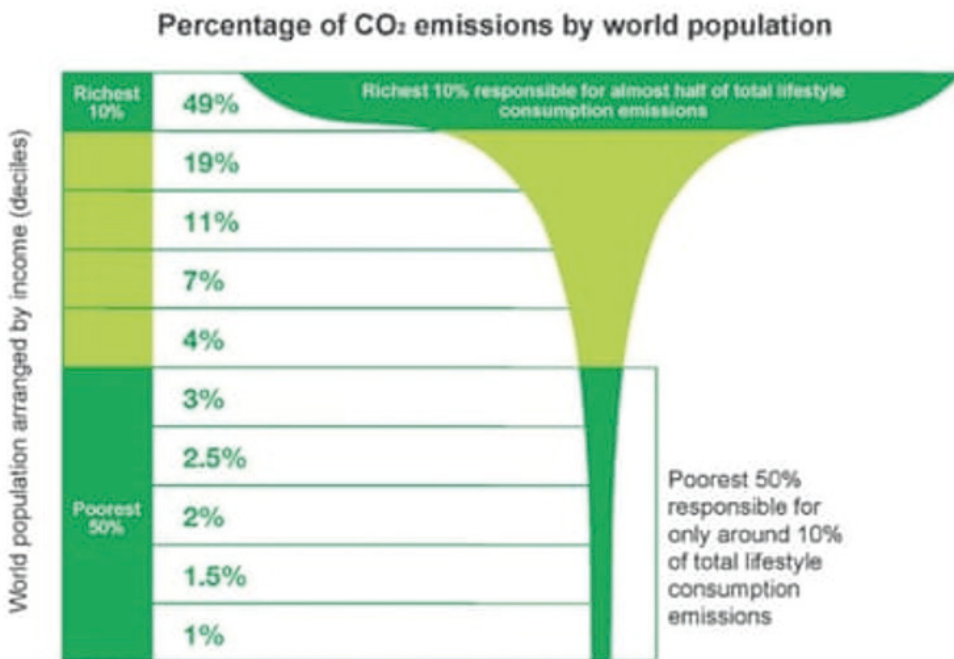
Forrás: Crippa et al. 2019

Érdeemes néhány szót szólni az alternatív szcenárióról is: a jelenlegi gazdasági folyamatok folytatódásáról, amelyet gyakran úgy állítanak szembe a nemnövekedés gondolatával, mintha ez a szcenárió a folytatólagos növekedést jelentené. Ez azonban nem így van. A globális klímaháztartás felborulása, a szélsőséges környezeti jelenségek megszorodása, a nagyobb volatilitás miatti környezeti károk, a szárazságok, aszály, illetve máshol az áradások, az emiatt meginduló népvándorlás és háborús konfliktusok ebben az alternatív szcenárióban is egyre erősödő gazdasági csökkenést jósolnak. Az Egyesült Államok negyedik Nemzeti Klímaváltozási Jelentése (2018) például 10%-os GDP-csökkenéssel számol ebben a szcenárióban. A híres Stern-jelentés (2006) pedig évről évre a GDP 5%-ának elvesztésével számol hosszabb távon, távlatosan.

Amennyiben elfogadjuk, hogy a globális gazdaság nem növekedhet már tovább, azonnal kemény elosztási kérdésekkel szembesülünk mind nemzeti, mind globális szinten. Az ugyanis tény, hogy a világ népességének jelentős része még mindig nagyon alacsony szinten él. Ezek azok az emberek, akik a fenti elégedettség/GDP összehasonlításban (1. ábra) a görbe függőleges részén helyezkednek el. Az ő életszínvonaluk növeléséhez bizony a fogyasztásuk növelésére lesz szükség, anélkül tehát, hogy ez a globális összkibocsátást növelné. Könnyű belátni, hogy ez másképp nem valósulhat meg, mint masszív újraelosztással a világ kisszámú nagyon gazdag lakosától a nagyszámú szegény felé.

Hogy milyen mértékű újraelosztásra van szükség, azt jól illusztrálja az Oxfam híres „pezsgőspohár” ábrája, amely azt mutatja be, hogy a világ különböző életszínvonalú polgárai milyen arányban felelősek a CO₂-kibocsátásért:

4. ábra. Globális jövedelmi tizedek CO₂-kibocsátásai

Forrás: Oxfam

Az ábrából világosan látszik, hogy a globális legfelső 10% felelős a CO₂-kibocsátások majdnem feléért, a legfelső 20% majdnem a 2/3-áért. Ehhez képest a legsó 50% életvitele mindösszesen a globális CO₂-kibocsátás tizedéért felelős. Teljesen világos, hogy a koncentráltan magas fogyasztás párosul itt koncentráltan magas kibocsátással. Ez egybevág a globális egyenlőtlenségekkel kapcsolatos ismereteinkkel: az Oxfam már 2017-ben a davosi világgazdasági csúccsal egy időben azt jelentette, hogy a világ nyolc leggazdagabb személyének ugyanannyi vagyona van, mint a legszegényebb 3,6 milliárdnak.

Az életvitelt alátámasztó erőforrások masszív újraelosztására van szükség, ha nemnövekedés mellett kívánjuk felszámolni a világszegénység problémáját. Egyrészt ezt kívánják meg az ezzel foglalkozó tudósok szerint az igazságossági alapelvek, főleg egy olyan világban, ahol a szegények szegénysége történelmi folyamat eredménye: először a direkt gyarmatosításé, annak felszámolása után pedig – ahogy ezt a világrendszer- és függőségi elméletek bemutatják – a kevésbé nyilvánvaló, ám annál erősebb gazdasági függőségek meghatározottságának eredménye. Egyszerűbben fogalmazva: a globális észak transznacionális vállalatai és kereskedelempolitikája továbbra is kizsákmányolja a fejletlenebbeket. A rostowi fejlődési modellel (Rostow 1960) szemben, amely úgy képze- li el az országokat, mint egymástól független futókat párhuzamos sávokban, a valóságban az országok között továbbra is meghatározó függőségi viszonyok vannak. Amikor

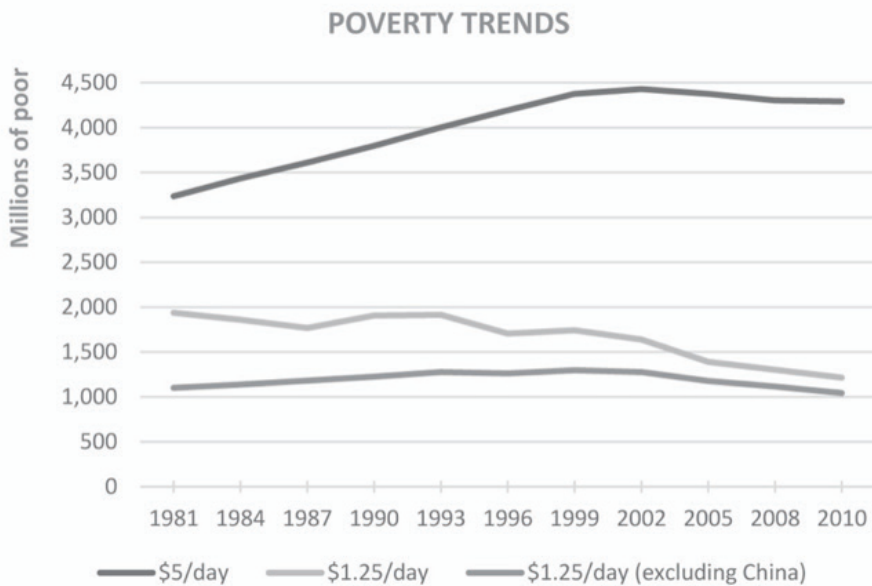
a gyarmatosítás véget ért, úgy 1960 környékén, a világ leggazdagabb országában 32-szer volt magasabb az egy főre jutó jövedelem, mint a legszegényebben. 2000-re ez a szorzó 134-szeresre emelkedett (Hickel 2018).

Másrészt pedig amennyiben a globális újraelosztás nem valósul meg, akkor páratlan mértékű erőszakos konfliktus (háborúk, migráció, menekültválságok stb.) jelezhető előre.

A 2008 előtti időszakot tekintve elterjedt egyfajta hurraóptimizmus a szegénység felszámolásával kapcsolatosan (Pinker 2019; Rosling, Rönnlund és Rosling 2018).¹²

Hickel (2018) azonban bemutatja, hogy az ENSZ folyamatosan manipulálja a világszegénységgel kapcsolatos adatait, irreálisan alacsony küszöbértékeket alkalmazva. A 2016-os Atkinson-jelentés a világszegénységről a fejletlenebb országok esetében a \$3,20 mutatót ajánlja, a fejlettebbeknél az \$5,50-et. E limitek alapján vagy 2,4 milliárd szegény lakja ma a Földet. Az USA Mezőgazdasági Minisztériuma szerint \$6,70-ra van szükség ahhoz, hogy az étkezés, az öltözködés, a lakhatás és a közlekedés összes igényét kielégíthessük. Peter Edwards brit közgazdász szerint ez a limit \$7,40, a New Economics Foundation szerint \$8, enniből lehetne a gyermekhalandóságot a globális átlagra szorítani. Megdöbbentő módon a fejlődő országok nemzeti szegénységi küszöbeinek átlaga 2014-ben \$5 volt, azóta magasabb. A harvardi közgazdász Lant Prichett szerint nincs oka annak, hogy ne az USA hivatalos szegénységi küszöbét, a \$15-t használjuk.

5. ábra. Az éhezők száma globálisan, különböző szegénységi küszöbökkel számolva, Kínával és Kína nélkül

Forrás: Hickel 2018

12 Pinker könyvét Bill Gates minden idők legkedveltebb könyvének mondta.

Hickel szerint, ha például a \$7,40-es küszöböt használnánk, akkor a világ szegénysége a nyolcvanas évek óta egyáltalán nem csökkent, hanem 3,2 milliárdról 4,2 milliárdra nőtt volna. A kínai javulás nélkül a világ népességének 60-70%-a konstansan szegénységben élt és él. A második legsikeresebb térség a szegénység megszüntetése tekintetében a latin-amerikai volt az úgynevezett Pink Tide alatt, ismét csak a kapitalista viszonyok szűkítésével. Kelet-Ázsián kívül a legszegényebbek jövedelme évente nem többel nőtt 1981 óta, mint két centtel.

A neoliberais kapitalizmus apológiai helyett az irdatlanul lassú ütem helyett – az adatokat nem megfelelően kezelve – sikerről beszélnek. Maga az a tény, hogy a helyzet szerintük nem romlik, ünneplésre ad okot. A Yale filozófusa, Thomas Pogge azonban amellet érvel, hogy a globális egyenlőtlenségek esetében a morális mérce nem a múltbéli helyzet kell hogy legyen, hanem az, hogy a jelenlegi lehetőségeink alapján milyen javulásra lenne lehetőségünk (Cimadamore, Koehler és Pogge 2016; Pogge 2007). Márpedig Hickel szerint ebből a szempontból még sosem voltunk ilyen kedvező helyzetben a történelem során. Az emberiségnek minden eszköze meglenne a helyzet azonnali megoldására. Ahhoz, hogy a bolygó minden egyes lakosát a \$7,40-es szint fölé emeljünk, nem lenne többre szükségünk, mint hogy az e szint alatt élőknek engedjük át a világ legmagasabb jövedelmű tizede jövedelmének nem több mint 7 százalékát.

Branko Milanović, a világ vezető globális egyenlőtlenségi szakértője kiszámolta,¹³ hogy ha mindenki a globális átlagon élne, akkor az ma fejenként \$5500 körül lenne. Érdemes megjegyezni, hogy a globális egyenlőtlenségek olyan mértékűek, hogy ez a Föld teljes lakosságához mérten alulról a 73-ik százalékhöz esik. Azaz ha mindenki a jelenlegi világtájon élne, akkor ez (a Föld országaihoz képest rendkívül magas, az ismert módon egyenlőtlen Dél-Afrikánál magasabb) 0,65-ös jövedelmi Gini leszorítása lenne nullára. Az életszínvonal-hatás a fejletlen világban nyilvánvalóan jelentős emelkedés lenne, ám a fejlettebb világban igen komoly visszaesés az egy főre jutó jövedelemben. Milanović szerint egy ekkora „visszafordulás” politikailag kivitelezhetetlen a nyugati világban.

Vitapartnerei azonban arra emlékeztetnek, hogy ezen az életszínvonalon az USA a hetvenes évek közepén élt. Egyáltalán nem vállalhatatlan szint, a boldogságindexek még magasabbak is voltak. Az Európai Unió átlaga például 40%-al alacsonyabb, és egyáltalán nem élehetetlen hely. Az egyik fontos változás, hogy magánfogyasztás helyett sokkal több közösségi fogyasztásra van szükség (oktatás, egészségügy, közlekedés stb.). Ez jelentősen hatékonyabb, és csökkenti az egyes személyek által a kiadásaihoz szükségesen megtermelt jövedelmet.

Másrészt a költségek csökkentése szintén csökkenti az azok megszerzéséhez szükséges termelés mennyiségét. Példa erre az orbitális lakásárak problémája, amelyek korlátozása után jóval kisebb jövedelemből is meg tudunk élni.

Az ENSZ 2015 utáni fejlesztési célkitűzése az, hogy 2030-ra megszüntesse az extrém szegénységet, melyet \$1,25-ben definiál (2005 PPP). Szakértők szerint azonban az \$5-os célkitűzés lenne a reális, ez ugyanis jobban fedi az ember alapvető szükségleteinek teljesülését.

¹³ https://glineq.blogspot.com/2017/11/the-illusion-of-degrowth-in-poor-and.html?m=1&fbclid=IwAR14LbJb3E06T_YJlbPoWWO8l7KUUUJaEixmQh_P29MiDHYbwRvDViZdEVA

Woodward (2015) rámutat arra, hogy jelenlegi gazdasági rendszerünkben a globális szegénység felszámolása nemcsak hogy nem fog megtörténni, de nem is történhet meg. Szerinte ha az elmúlt évtizedek trendjeiből indulunk ki, akkor azt kell látnunk, hogy a növekedésnek mindösszesen 5%-a ment a legalsó 60%-hoz. *Ha ez a trend folytatódik, akkor még több mint száz évre lenne szükségünk ahhoz, hogy mindenki \$1,25 fölé, és 207 évre ahhoz, hogy a sokkal realisabb szegénységi plafont jelentő \$5 fölé kerüljön.* És mindehhez olyan mértékű globális gazdasági növekedésre lenne szükség, amely a máris tarthatatlanul nagy globális gazdaságot 175-szörösen megtöbbszörözné. Ez 175-ször annyi bányászat, gyártás és fogyasztás. Ha pedig Milanović \$5500-os jelenlegi világátlagát szeretnénk elérni, az már minden planetáris korláton messze túl lenne.

Egyértelmű tehát, hogy nemnövekedés, sőt a fejlett világ kibocsátásának csökkentése nélkül nincs megoldás a globális klímaválságra. És egyértelmű az is, hogy egyáltalán nem lehetünk elégedettek a globális egyenlőtlenségi folyamatokkal.

Behavioristák

Ahogy láttuk, a dogmatikusabb neoklasszikusok alapvetése szerint a közgazdaságtan alapja az individualizált és hiperracionális *homo oeconomicus*. A puhább változat hívei, az újkeynesiánusok legalább elfogadják, hogy a gazdaságban nem tökéletes az információ-áramlás. Nagy erőfeszítéseket tesznek az *információs aszimmetriák* modellezésére. Ahogy a behaviorista iskola kiemeli, mindez azonban még mindig nem elég ahhoz, hogy a tudományos elméleteket megfelelő mértékben közelítsük a valósághoz.

A behaviorista iskola, más néven a viselkedés-közgazdaságtan bemutatja, hogy nem egyszerűen arról van szó, hogy racionális aktorok között egyenlőtlenül oszlanak meg az információk. Maguk az aktorok, az emberek azok, akik messzemenően irracionálisak. Ami pedig egészen más kiindulópontot jelent. Az 1978-ban Nobel-díjjal jutalmazott Herbert A. Simon már széles körben megismertette a világgal a „korlátolt racionalitás” fogalmát: azt, hogy a valódi világban korlátos időn belül, elégtelen információk alapján hozunk döntéseket. Azaz még a racionális ágens neoklasszikus kiindulópontja is elfogadhatatlanul idealizált, nem is szólva a későbbi, már említett hiperracionális aktorokról, melyek a jövőt, a piac egészét vagy a világ összes többi tranzakcióját ismerik. Ezeket a kiindulópontokat egész egyszerűen el kell vetnie a közgazdaságtan elméletének.

Jelentősen emelte a behaviorizmus elismertségét a Nobel-díjas (2002) Daniel Kahneman, illetve Amos Tversky munkája, amelyben kijelentik (Kahneman 2012), hogy az esetek túlnyomó részében az ember nem teljes racionalitással gondol végig problémákat (lassú gondolkodás), mint mondjuk a matematika esetében, hanem messzemenően leegyszerűsítő hüvelykujjszabályokkal, heurisztikákkal helyettesíti azt.

A behaviorista közgazdaságtan elismertsége szintén sokat nőtt, amikor 2013-ban Robert J. Shiller Nobel-díjat kapott, majd 2017-ben Richard Thaler is. Utóbbi indoklásában explicite szerepel, hogy „bebizonyította, hogy az emberek előrejelezhetően irracionálisak, oly módon, hogy az a korábbi közgazdasági elméleteket cáfolja”.

Összefoglalás: merre tart a közgazdaságtan?

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy ha mindez nem is került még át feltétlenül az egyetemi képzésekbe, és főleg nem a tágabb nyilvánosságba és a gazdaságpolitikába, de a közgazdaságtan jelentős átalakuláson megy keresztül. Episztemológiai értelemben a neoklasszikus főáram hegemoniája megroppant, beleértve annak újkeynesiánus és újklasszikus változatait is.

A behaviorista közgazdaságtan cáfolta, hogy a racionális aktorok létét axiómaként lehetne tételezni. A posztkeynesiánusok megkérdőjelezik azt az elképzelést, hogy a makrogazdaságtan a mikroökonómiából lenne felépíthető. Elutasítják Keynes gondolatainak IS-LM alapú eltorzítását. A minskyánus és modern monetáris elméleti aliskolák vitatják az államadósság központba állítását, és helyette a magánadósság veszélyeire hívják fel a figyelmet. Az MMT ezenfelül a fiskális konzervativizmust is dekonstruálja. Az intézményi közgazdaságtan újításai a korábbi évtizedekben uralkodó piacpárti dogmatizmussal szemben felhívják a figyelmet az állam kulcsszerepére a gazdaság működtetésében. A nemnövekedés iskolája ezen is túlmegy, és magát a gazdasági növekedést mint céltételezést kérdőjelezi meg, mint amely összeférhetetlen a környezeti fenntarthatósággal. Ennek már rendszerszinten is transzformatív ereje van, hiszen azt világosan látni kell, hogy növekedés nélkül viszont a kapitalizmus nem képzelhető el. A marxianus közgazdászok eredményei pedig visszaigazolni látszanak Marx nagyon régi tézisét, miszerint a technológiai fejlődés eredményeképpen a profitráta folyamatosan süllyed, ami szintén a kapitalizmus végének közeledtét vetíti előre.

A fentiek ellenére a közgazdaságtan reprezentációja a főáramú társadalmi nyilvánosságban nem sokat változott. A piaci dogmatizmussal szembeni kritikát a mediatisált *mainstream*ben dominánsan az újkeynesiánusok (Krugman, Stiglitz stb.) jelentik. Mivel a szélesebb közvéleményben a közgazdaságtannal kapcsolatos ismeretek alapvetően a médián keresztül terjednek el, sajnos a diszciplína akadémiai vitái a gazdaságpolitikára sem nagyon hatnak.

Hivatkozott irodalom

- Barro, Robert J. (1989): The Ricardian Approach to Budget Deficits. *Journal of Economic Perspectives* 3(2): 37–54.
- Becker, Gary (1983): A Theory of Competition Among Pressure Groups for Political Influence. *The Quarterly Journal of Economics* 98(3): 371–400.
- Blanchard, Olivier (2016): *Do DSGE Models Have a Future?* Policy Brief 16-11, Peterson Institute for International Economics.
- Blyth, Mark (2002): *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*. Cambridge University Press.
- Bohle, Dorothee és Bela Greskovits (2012): *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Cornell University Press.
- Buchanan, J. M. (2003): Public Choice: Politics without Romance. *Policy* 19(3): 13–18.
- Carchedi, Guglielmo (2018): The Old Is Dying but the New Cannot Be Born: On the Exhaustion of Western Capitalism. In *World in Crisis: A Global Analysis of Marx's Law of Profitability*, Haymarket Books.
- Cerny, Philip G. (1997): Paradoxes of the Competition State: The Dynamics of Political Globalization. *Government and Opposition* 32(2): 251–74.
- Chang, Ha-Joon (2002): *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*. London: Anthem Press.

- Chang, Ha-Joon (2009): *Bad Samaritans: The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism*. Reprint edition. New York, NY: Bloomsbury Press.
- Chang, Ha-Joon (2012): *Amazon.Com: 23 Things They Don't Tell You About Capitalism*. Bloomsbury Press.
- Cimadamore, Alberto, Gabriele Koehler és Thomas Pogge (szerk.) (2016): *Poverty and the Millennium Development Goals: A Critical Look Forward*. Zed Books.
- Crippa, Monica, Gabriel Oreggioni, Diego Guizzardi, Marilena Mintean, Edwin Schaaf, Eleonora Lo Vullo, Efisio Solazzo, Fabio Monforti-Ferrario, Jos Oliver és Elisabetta Vignati (2019): *Fossil CO2 and GHG emissions of all world countries - 2019 Report*, EUR 29849 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, ISBN 978-92-76-11100-9, DOI: <http://doi.org/10.2760/687800>, JRC117610
- Davidson, Paul (1988): A Technical Definition of Uncertainty and the Long-Run Non-Neutrality of Money. *Cambridge Journal of Economics* 12(3): 329–37.
- Drahokoupil, Jan (2008): *Globalization and the State in Central and Eastern Europe: The Politics of Foreign Direct Investment*. Routledge.
- Drahokoupil, Jan és Martin Myant (2010): *Transition Economies: Political Economy in Russia, Eastern Europe, and Central Asia*. John Wiley & Sons, Inc.
- Duménil, Gérard és Dominique Lévy (2004): *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dyson, Ben, Graham Hodgson és Frank van Lerven (2016): *Sovereign Money: An Introduction*. Positive Money. <https://positivemoney.org/our-proposals/sovereign-money-introduction/>
- Éber Márk Áron (2020): *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Napvilág.
- Fabry, Adam (2019): *The Political Economy of Hungary: From State Capitalism to Authoritarian Neoliberalism*. Palgrave Pivot.
- Fama, Eugene F. (1970): Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *The Journal of Finance* 25(2): 383–417.
- Financial Times (2020): OECD Warns Governments to Rethink Constraints on Public Spending. *Financial Times*. https://www.ft.com/content/7c721361-37a4-4a44-9117-6043afee0f6b?fbclid=IwAR1_kS3AkMdh_wzuvHATuM_QgU2nR0KigaYrM6tP28TL5yDedLCecYcaQp58.
- Friedman, Milton (1968): The Role of Monetary Policy. *The American Economic Review* 58(1): 1–17.
- Galbraith, James K. (2012): *Inequality and Instability: A Study of the World Economy Just Before the Great Crisis*. Oxford University Press.
- Galbraith, James K. (2016): *Inequality: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press.
- Habermas, Jürgen (1985): *The Theory of Communicative Action, Volume 1: Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press.
- Hager, Sandy Brian (2016): *Public Debt, Inequality, and Power: The Making of a Modern Debt State*. University of California Press.
- Hall, Peter A. és David Soskice (szerk.) (2001): *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford England ; New York: Oxford University Press.
- Herndon, Thomas, Michael Ash és Robert Pollin (2014): Does High Public Debt Consistently Stifle Economic Growth? A Critique of Reinhart and Rogoff. *Cambridge Journal of Economics* 38(2): 257–79.
- Hickel, Jason (2018): *The Divide: Global Inequality from Conquest to Free Markets*. W. W. Norton & Company.
- Hickel, Jason, és Giorgos Kallis (2020): Is Green Growth Possible? *New Political Economy* 25(4): 469–86.
- Hicks, John R. (1937): Mr. Keynes and the 'Classics': A Suggested Interpretation. *Econometrica* 45(179): 147–59.
- Hicks, John R. (1981): IS-LM: An Explanation. *Journal of Post Keynesian Economics* 3(2): 139–54.
- Huber, Joseph (2016): *Sovereign Money: Beyond Reserve Banking*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Johnson, Chalmers A. (1982): *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975*. Stanford University Press.
- Johnson, Chalmers A. (1994): *Japan: Who Governs? : The Rise of the Developmental State*. New York: W. W. Norton & Company.
- Jourdan, Stanislas (2021): Truth Is Out: The ECB Cannot Run Out of Money. *Brave New Europe*. https://braveneweuropa.com/stanislas-jourdan-the-truth-is-out-the-ecb-cannot-run-out-of-money?fbclid=IwAR1w9_hOvhB7UaitgdbVCMgYVvM2RrAReUqgGY2pkzi4Lkm6KqtiBhubzEsQW4.
- Kahneman, Daniel (2012): *Thinking, Fast and Slow*. London: Penguin.
- Kaldor, Nicholas (1957): A Model of Economic Growth. *The Economic Journal* 67(268): 591–624.
- Kaldor, Nicholas (1983): Keynesian Economics after Fifty Years. In *Keynes and the Modern World*, Cambridge: Cambridge University Press, 1–48.

- Kalecki, Michal (1971): *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy 1933-1970*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keen, Steve (2011): *Debunking Economics: The Naked Emperor Dethroned?* London: Zed Books.
- Keen, Steve (2017): *Can We Avoid Another Financial Crisis?* Malden, MA: Polity.
- Kelton, Stephanie (2020): *The Deficit Myth: Modern Monetary Theory and How to Build a Better Economy*. John Murray.
- Keynes, John Maynard (1936): *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Harcourt, Brace.
- Lavoie, M. (2006): *Introduction to Post-Keynesian Economics*. Palgrave Macmillan.
- Lawson, Tony (2013): What Is This 'school' Called Neoclassical Economics? *Cambridge Journal of Economics* 37(5): 947–83.
- Mazzucato, Mariana (2015): *The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*. New York: PublicAffairs.
- Mazzucato, Mariana (2020): *The Value of Everything - Making and Taking in the Global Economy*. PublicAffairs.
- McCombie, John és A. P. Thirlwall (1993): *Economic Growth and the Balance-of-Payments Constraint*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Milanović, Branko (2012): *The Haves and the Have-Nots*. New York: Basic Books.
- Minsky, Hyman (1963): *Can 'It' Happen Again? Essays on Instability and Finance*. Armark N.Y.: M.E. Sharp.
- Minsky, Hyman (1986): *Stabilizing an Unstable Economy*. Yale University Press.
- Mirowski, Philip (2015): *The Road from Mont Pèlerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective, With a New Preface*. Harvard University Press.
- Mitchell, William és Thomas Fazi (2017): *Reclaiming the State: A Progressive Vision of Sovereignty for a Post-Neoliberal World*. London: Pluto Press.
- Mitchell, William, L. Randall Wray és Martin Watts (2019): *Macroeconomics*. Red Globe Press.
- Mosler, Warren (2013): *Soft Currency Economics II*. CreateSpace.
- Muth, John F. (1961): Rational Expectations and the Theory of Price Movements. *Econometrica* 29(3): 315–35.
- Nölke, Andreas és Arjan Vliegthart (2009): Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics* 61(4): 670-702.
- Ostrom, E. (1990): *Governing the Commons (Text Only) by E. Ostrom*. Cambridge University Press.
- Phelps, Edmund S. (1970): Money Wage Dynamics and Labour Market Equilibrium. In *Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory*, New York: W. W. Norton & Company.
- Phillips, A. W. (1958): The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957. *Economica* 25(100): 283–99.
- Pickett, Kate és Richard Wilkinson (2010): *The Spirit Level: Why Equality Is Better for Everyone*. Penguin.
- Piketty, Thomas (2017): *Capital in the Twenty-First Century*. (Cambridge, Massachusetts; London: Belknap Press)
- Piketty, Thomas (2020): *Capital and Ideology*. (Cambridge, Massachusetts: Belknap Press)
- Pogátsa Zoltán (2016): *Magyarország Politikai Gazdaságtana: Az Északi Modell Esélyei*. Osiris.
- Pogge, Thomas (szerk.) (2007): *Freedom from Poverty as a Human Right: Who Owes What to the Very Poor?* Unesco Publishing. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000151826> (január 24).
- Reinhart, Carmen M. és Kenneth S. Rogoff (2010): Growth in a Time of Debt. *American Economic Review* 100 (2): 573–78.
- Robinson, Joan (1962): *Essays in the Theory of Economic Growth*. London: Palgrave Macmillan.
- Robinson, Joan (1973): The Second Crisis of Economic Theory. In *Collected Economic Papers*, Basil Blackwell, 92–105.
- Romer, Paul (2016): *The Trouble with Macroeconomics*. Commons Memorial Lecture of the Omicron Delta Society, 2016. január 5. Írásban megjelent 2016. szeptember 14-én itt: <https://paulromer.net/trouble-with-macroeconomics-update/WP-Trouble.pdf>
- Saez, Emmanuel és Gabriel Zucman (2019): *The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay*. New York, NY: W. W. Norton & Company.
- Say, Jean-Baptiste (1803): *Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment les richesses* Párizs: Deterville.
- Scheiring Gábor (2020): *The Retreat of Liberal Democracy: Authoritarian Capitalism and the Accumulative State in Hungary*. Palgrave Macmillan.
- Schumpeter, Joseph (1954): *History of Economic Analysis*. New York: Oxford University Press.
- Sebők Miklós (2019): *Paradigmák fogságában. Elitek és ideológiák a magyar pénzügyi kapitalizmusban*. Budapest: Napvilág.
- Shaikh, Anwar (2018): *Capitalism: Competition, Conflict, Crises*. Oxford University Press.

- Skidelsky, Robert (2010): *Keynes: The Return of the Master*. New York: PublicAffairs.
- Stern, Nicholas (1991): Public Policy and the Economics of Development. *European Economic Review* 35(2): 241–71.
- Stigler, George J. (1971): The Theory of Economic Regulation. *The Bell Journal of Economics and Management Science* 2(1): 3–21.
- Taleb, Nassim Nicholas (2010): *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable: With a New Section: "On Robustness and Fragility"*. New York: Random House Trade Paperbacks.
- Tapia, José A. (2018): Investment, Profit and Crises: Theories and Evidence. In *World in Crisis: A Global Analysis of Marx's Law of Profitability*, Haymarket Books.
- Tcherneva, Pavlina R. (2020): *The Case for a Job Guarantee*. Polity.
- Woodward, David. (2015): Global Growth, Inequality and Poverty Eradication in a Carbon-Constrained World. *World Economic Review* 4: 43–62.
- Wray, L. Randall (2006): *Understanding Modern Money: The Key to Full Employment and Price Stability*. Cheltenham, UK ; Northampton, MA: Edward Elgar Pub.
- Wray, L. Randall (2015): *Modern Money Theory: A Primer on Macroeconomics for Sovereign Monetary Systems*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Wray, Randall (2020): *A Great Leap Forward: Heterodox Economic Policy for the 21st Century*. Cambridge: Academic Press.

Pogátsa Zoltán

Közgazdász, habilitált egyetemi docens, Soproni Egyetem

